

32. Gyarmatosítás a 19. században és a gyarmati rendszer felbomlása

Szabó Ádám 2025A

Az európai nagyhatalmakat a 19. század második felében, illetve a 20. század első egy-két évtizedében az **imperializmus**, azaz gyarmatszerzési és birodalomépítési láz jellemezte. A gyarmatok sok szempontból nagyon fontosnak számítottak. Élelmiszer- és nyersanyag-lelőhelyek voltak, piacot (így a termelés növelésének lehetőségét), illetve munkaerőt biztosítottak a gyarmatosító birodalom számára. Ezek a körülmények segítették a második ipari forradalmat (19. század második fele). A **második ipari forradalom** vívmányai, pl. a vasútépítés (gyarmati területek bekapcsolása a gazdaságba), a modern hadihajók fegyverkezési és technológiai előnyt biztosítottak a gyarmatosító államoknak. A gyarmatok ezenkívül stratégiai szempontból is rendkívül értékké válhattak egy háború kitörése esetén.

A legnagyobb **gyarmatbirodalom** egyértelműen Angliához tartozott, óriási hadiflottája a többi ország számára behozhatatlan előnyt jelentett, fejlett iparral rendelkezett. A britek legértékesebb gyarmata kétségkívül **India** („a brit korona legszebb gyémántja”) volt, a brit termékek legfőbb piaca. A vele való összeköttetést a Szuezi-csatorna gyorsította fel, ami ezért volt fontos Anglia számára. Egyiptom, a mai Zambia, Dél-Afrika is a brit birodalom fennhatósága alá tartozott. Az afrikai gyarmatok inkább stratégiai, mint gazdasági jelentőséggel bírtak. Fokváros–Kairó vasútvonalat terveztek. Az afrikai brit terjeszkedés Franciaországgal okozott összeütközést, az ázsiai terjeszkedés Oroszországgal. 1900 körül a telepes (fehér) gyarmatok: Kanada, Ausztrália, Új-Zéland (és Írország) **domíniumi** (a birodalmon belüli önkormányzattal rendelkező terület) státust kaptak. Továbbá a britek, illetve más európai gyarmatosító birodalmak is küldetésüknek érezték (**európai küldetésudat**), hogy a civilizálatlan / fejletlen népeket felzárkóztassák, ezt az üdögyet felhasználták további gyarmatok megszerzésére. A Brit Birodalom hatalmi politikája a gyarmatokra koncentrált, emellett az **európai egyensúly** megtartására törekedett, illetve követte a **palmerstoni alapelvet**, miszerint Angliának nincsenek állandó szövetségesei, csak állandó érdekei: háború esetén mindig a gyengébb felet támogatja.

Franciaország korábban szerzett gyarmatai Indokínában voltak (Vietnám, Kambodzsa, Laosz). A 19. század során Afrikában igyekezett új területeket szerezni, emiatt (és a német törekvések miatt) felgyorsult a gyarmatosítás üteme. Azonban Afrikában összeütközésbe keveredtek brit csapatokkal, ugyanis mindketten ellenőrzésük alá akarták vonni a Nílus völgyét (1898, **fashodai incidens**). Kis híján háború tört ki. A felek végül diplomáciai megoldást találtak: a franciák meghátráltak, Szudán a britek befolyási övezete lett, a Csád-tó környéke pedig a franciáké. A brit-francia fashodai szerződés az 1904. évi entente cordiale legelső előzményének tekinthető. Ebben az angolok és a franciák megszerzett pozícióikat akarták biztosítani a németekkel szemben. Látható, hogy a gyarmatosítási láznak szerepe volt a szövetségi rendszerek kialakulásában, így az első világháború kirobbanásában. A 20. század legelején a franciák befolyásuk alá vonták Marokkót.

A kora újkor óta holland gyarmat volt Indonézia, az afrikai Kongó pedig Belgiumé.

Az 1871-ben újonnan létrejött, gyarmatok birtoklása szempontjából lemaradásban lévő egységes **Németország is igyekezett új gyarmatokra szert tenni**. Ez Afrikában sikerült: pl. Togo, Kamerun, Tanzánia. A britek nem nézték jó szemmel, hogy Németország felbillentí az európai erőegyensúlyt: megnyilvánult ez Franciaország 1870-es legyőzésében, de ez észrevehető volt abban is, hogy Németország óriási előnyben volt nehézipar szempontjából bármely nemzettel szemben.

Eközben nemcsak Európában jelentek meg új nagyhatalmak, hanem Amerikában és Ázsiában is: az USA és Japán. Az USA igyekezett Közép- és Dél-Amerikában gazdasági befolyást szerezni (Monroe-elv: „Amerika az amerikaiaké”, 1820-as évek), az úgynevezett **dollárdiplomácia** (az USA külpolitikájának az a formája, hogy kölcsönök, segélyek, anyagi juttatások révén önálló államokat gazdaságilag, majd politikailag függőségbe von) révén. Nem klasszikus gyarmatokat hozott létre, hanem **protektorátusába** (védnökségébe) kényszerítette a karibi államokat. Japán pedig a **Meidzsi-reformok** (1868-tól, nyugati gazdasági modernizáció, kereskedelem USA-val, Angliával) folytán elkerülte a gyarmatosítást, és nagyhatalommá vált. Ennek következménye lett, hogy az 1904–1905 között zajló **japán-orosz háborúban** legyőzte Oroszországot, illetve meghódította Tajvant (később Koreát is).

A nagyhatalmak **gyarmati versengése** ahhoz vezetett, hogy a 20. század első évtizedeire lényegében felosztották a világot, elfogytak a „szabad” területek. Afrikában csak Libéria és Etiópia maradt független (a nagyhatalmi erőegyensúlynak köszönhetően). A gyarmatosítók kénytelenek voltak szembenézni egymással, ha birodalmukat szerették volna tovább növelni. Ez vezetett az első világháborúhoz. Az európai nagyhatalmak jelentősen meggyengültek az I. és a II. világháború lefolyása után, így nem voltak már képesek gyarmataikat megtartani.

Sok állam 1945-ben, vagy egy-két évtizeddel utána függetlenedett. A két szuperhatalom (USA, Szovjetunió) is igyekezett elősegíteni a **gyarmati rendszer felbomlását**, ezáltal legyengítve a régi gyarmattartókat, és növelve saját befolyásukat. Továbbá a két világháború után jobban hangsúlyozták az emberi szabadságjogokat és a függetlenség elvét, ezek pedig nagy erőt adtak a gyarmati felszabadító mozgalmaknak. Az **ENSZ** (létrejött: 1945) is a gyarmatok függetlenedésének elősegítését célozta meg határozataival, tehát **szuverén** államokat igyekezett létrehozni. 1947-ben beérett Gandhi erőszakmentes mozgalma, **India** függetlenné vált a Brit Birodalomtól, és rögtön két, egymással ellenséges államra bomlott: a hindu többségű Indiára és a muszlim Pakisztánra. A britek 1948-ban vonultak ki Palesztinából, létrejött **Izrael** állam és megkezdődtek az arab-izraeli háborúk. A franciák egykori gyarmataikból később és csak elhúzódo, véres harcok után vonultak ki. Így került sor az első **indokínai háborúra** (1946–1954, a kommunista Kína és a SZU is támogatta a felkelőket) és az **algériai háborúra** (1954–1962).

A 19–20. századi nagyhatalmak (Brit Birodalom, Franciaország, Németország, Japán) gyarmatok kihasználásának köszönhetően, hogy oly nagy gazdasági és politikai befolyást birtokolhattak. Az elnyomás addig volt fenntartható, amíg a gyarmattartó birodalom kellőképpen erős volt. A két világháború minden európai nagyhatalom meggyengülését eredményezte, emellett a hidegháború is kedvezett annak, hogy a gyarmatok elérjék / kiharcolhassák függetlenségüket.